

'MERKEZ''İN ÇOCUKLARI: İSTANBUL SOKAKLARINDA ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN BAKIŞ AÇISI İLE SOKAKLAR

H.Özden BADEMCI*

ÖZET

Sokakta çalışan çocuklar ülkemizin önemli sosyal sorunlarından biridir. Günlerinin büyük bölümünü sokakta geçiren bu çocukların, sokağa ilişkin algılarına dair yapılmış olan araştırmalar yok denecek kadar azdır. Bu makalenin konusunu İstanbul'da sokakta çalışan 15 çocuk ile yapılan derinlemesine görüşmelerin bulguları oluşturmaktadır. Araştırma sonuçları çocuğun sokakta çalışma nedeninin yalnızca yoksulluk olmadığını çocuğun kent yaşamına katılımının da bir aracı olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Yaygın araştırma yöntemleri çocuğun sesini duyurmada yetersiz kalmaktadır. Bu araştırmanın sonuçları çocuğun özgün sesinin duyurulabilmesi için araştırmaların çocukların *üzerine* değil çocuklarla *birlikte* yapılmasının ve nitel araştırmaların önemini ortaya koymaktadır. Çocukların *üzerine* değil onlarla *birlikte* yapılan araştırmalar onların gerçeğine, bakış açılarına dair çok önemli bilgiler sağlamaktadır. Çocukların aktif katılımı ile yapılan araştırmalar ve çocukların gerçeğinin bizzat çocuklardan öğrenilmesi bir taraftan çocukların toplumsal ve politik yaşama aktif katılımlarının önünü açarken bir taraftan da onların yüksek yararı için geliştirilen uygulama ve politikaların sadece yetişkin bakış açısı ile çocuğun gerçeğinin uzağında değil gerçekçi olmasını sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Sokakta Çalışan Çocuklar, Çocuk Çalışmaları, Aktif Katılım

Giriş

Sokak çocuğu olgusu, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ülkemizin büyük kentlerinin önemli sosyal sorunlarından biridir. 'Sokak çocuğu' ifadesi her ne kadar sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar için birlikte kullanılıyor olsa da bu iki grup birbirinden çok farklıdır. Sokakta çalışan çocuklar gün içinde sokakta çalışıp akşam olunca evlerine dönerler, sokakta yaşayanlar ise aileleriyle bağları ya tamamen kopmuş ya da çok zayıflamış olduğundan geceyi de sokakta geçiren çocuklardır (Aksit ve ark., 2001).

Sokak çocukları genel anlamda ilk kez 1950'lerde görülmeye başlanmış ancak 1980'lere gelindiğinde küreselleşmenin de bir sonucu olarak Türkiye'de yaşanan büyük sosyal değişimler nedeniyle sayıları hızla artmıştır (Duyan, 2005). Batıya göç, Türkiye'nin doğusunda yaşayan aileler için içinde buldukları güç yaşam koşulları ile başa çıkabilmenin yegâne yolu olarak görülmektedir. İç göçün başlıca nedeni doğu ve batıdaki yaşam standartları arasındaki çarpıcı farktır (De Santis, 2003). İstanbul, Türkiye'nin en fazla göç alan kentidir. 1950'de 1 milyon olan İstanbul'un nüfusu 1980'de 5 milyon, 2000'de 10 milyon, 2007'de ise 12 milyona ulaşmıştır (Değirmencioğlu, 2008).

*Yrd.Doç.Dr., Maltepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Anabilim Dalı, ozdenbademci@hotmail.com

Batıya daha iyi bir yaşam sürme umuduyla gelen insanlar kent yaşamının çetin koşulları ile savunmasız bir şekilde karşı karşıya kalmışlardır. Kentin yoğun göç karşısında yetersiz kalan iş ve barınma olanakları insanları kentin kıyılarında kendi yerleşim alanlarını oluşturmak zorunda bırakmıştır (Erman, 2001). Ayrıca iç göçle gelenlerin büyük çoğunluğu formal sektöre katılabilecek eğitim ve kalifikasyonlara sahip olmadığı için daha çok kayıt dışı olarak kendilerine iş olanakları bulabilmişlerdir. Keyder'e (2005) göre kentlerin iç göç nedeniyle yaşadıkları sorun en önemli sonuçlarından birisi sokakta yaşayan çocuklardır.

Dünya Bankası'nın Raporuna göre Türkiye'nin sosyal güvenlik sistemi maddi yoksunluk içinde olan vatandaşlarını desteklemekte yetersiz kalmaktadır. (Zabcı, 2006). Bunun bir sonucu olarak da kırsaldan gelen vatandaşların kent yaşamının olanaklarından yararlanarak kente uyum sağlamak yerine kentin kıyılarında kendi yaşam alanlarını oluşturarak çabaları ile varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bu yöntemlerin başında da çocukların aile ekonomisine katkıda bulunmaları gelmektedir. İstanbul da çalışan çocukların sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte binlerle ifade edilmektedir. Yaz aylarında sokakta çalışan çocukların sayıları daha da artmaktadır.

Sokakta çalışan çocuklar genellikle potansiyelleri hafife alınan, dikkate alınmaları için 'büyüme' beklentileri gereken çocuklar üzerine yetişkinleri yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Söz gelimi, Leonard'a (2005) göre sokakta çalışan çocuklar 'çocuğun' toplumsal yaşama aktif olarak katılabilme ve katkı sağlayabilme kapasitesine çarpıcı bir kanıttır (2005) .

Tarihte Çocuk Kavramı

Toplumun çocuğu konumlayışının ve çocuğa bakış açısının çocuk çalışmaları üzerindeki etkisi büyüktür. Çocuğa ilişkin toplumsal algı çocuğu konu alan araştırmaların konusunu, yöntemini ve araştırmanın katılımcısı olarak çocuğun konumunu belirlemektedir.

Çocukluk dönemi, sosyologların yakın bir geçmişte ele almaya başladıkları bir konudur (James ve ark. 1998). Sosyolojinin daha önceki çalışmalarında çocukluk, ağırlıklı olarak okul sistemi, çocuk iş gücü ile ilgili kanunlar, suç mağduru çocuklar için oluşturulmuş olan kurumlar gibi daha çok çocukluğun kurumsal boyutu üzerine odaklanmıştır. Çocuğun kendisine, çocukluk dönemine ise neredeyse hiç değinilmemiştir (Heywood, 2002). Sosyolojinin çocukları bu kadar uzun süre dışlamasının nedeni, çocuğun toplumdaki bağımlı ve ikinci sınıf yerinden kaynaklanmıştır. Çocukların yaşamları, ihtiyaçları, arzuları yetişkinler tarafından sosyal problemlere neden olabilecek ve çözümlenmesi gereken tehlikeler olarak algılandığı için çocuklar toplumsal yaşamın dışına itilmişlerdir (James ve ark. 1998).

Sosyolojinin 'yeni çocukluk çalışmaları' ile birlikte 'çocuk', sadece pasif bir şekilde yetişkinlerin beklenti ve taleplerine cevap veren bir varlık olarak değil kendi hakları ve toplumsal yaşama bağımsız katkıları olan 'sosyal aktör' olarak görülmeye başlanmıştır (James ve ark. 1998). James ve ark. sosyolojinin çocuk ve çocukluk dönemi üzerine olan kuramlarının "sosyalleşme" kuramından doğduğunu belirtmişlerdir. James ve Prout (1997) iki farklı sosyalleşme sürecinden söz ederler: Deterministik ve Yapılandırmacı Model. Deterministik Model, çocuğu

dikkatli bir eğitimle kontrol altında tutulması gereken edilgen bir rolde ve bir 'acemi' olarak görürken, Yapılandırmacı Model, çocuğu sosyal aktör olarak görür. Bu modele göre çocuk, aktif olarak çevresi ile ilişki içindedir ve bu ilişki içinde edindiği bilgileri kendince yorumlar, organize eder. Yapılandırmacı yaklaşımda çocukluk kültürel bir olgu olarak görülür. Bu yaklaşıma göre çocukluk süreci, ailesel ve sosyal koşullara bağlı olarak belirli bir zaman ve yere göre şekillenir (Grew, 2005). Sözelimi kırsalda yaşayan çocuk ile kentte yaşayan bir çocuğun ya da sokakta çalışan bir çocuk ile çalışmayan bir çocuğun deneyimlediği çocukluk aynı değildir. Çocukluğu belirleyen sadece sosyolojik ya da coğrafi farklar da değildir. Aynı coğrafya ve kültür içinde farklı ailelerde hatta aynı aile içinde bile büyüyen çocuklardan her birinin çocukluğunda deneyimlediği sosyalleşme süreci farklıdır. Bu fark her çocuğun diğerinden farklı ve biricik olmasına neden olmaktadır. Çocukluk süreci zaman içinde de değişmektedir. Coleman (2000), çocukluktan yetişkinliğe geçişin değiştiğini ve değişmeye de devam edeceğini vurgulamıştır. Sözelimi, boşanma oranlarına bağlı olarak sadece anneleri ile yaşayan çocukların sayısının giderek arttığı günümüzde, aile yapısının değişmesi ya da internetin çocukların yaşamındaki büyük rolü gibi çok çeşitli etmenler doğal olarak çocuğun sosyalleşme sürecini de etkilemektedir.

Çocukluğun sosyal olgulara göre şekillendiği ve çocukların aktif sosyal aktörler olduğu görüşü özellikle çocuklar için geliştirilecek hizmet modelleri için belirleyici bir unsurdur. Hill ve ark. (2004) çocukluğun alanının sadece 'fiziksel' değil 'sosyal' de olduğu bakış açısının, hizmeti verenlerin çocuklarla olan ilişkilerini doğrudan etkilediği ve çocukların haklarını daha çok gözetmelerine neden olduğunu belirtmiştir. Bu yaklaşımda profesyoneller çocuklarla olan ilişkilerinde bir öğretmenden çok, çocuklarla sürekli işbirliği içinde olan 'kolaylaştırıcılar' Sadece servisi verenler (çalışanlar) değil, hizmeti alanlar da (çocuklar) tıpkı hizmeti verenler gibi hizmete ilişkin doğru bilgilere ulaşılmasında en önemli kaynaklardır. Çocukların aktif katılımına izin veren hizmet yaklaşımında çocukların verilen hizmeti sahiplenmeleri ve dolayısı ile de hizmetten yararlanmaları da sağlanmış olacaktır.

'Çocuğun Bakış Açısı' Yaklaşımı

Çocuğun Bakış Açısı yaklaşımı, çocuklar ile ilgili araştırmalar, onlar için geliştirilecek hizmet modelleri ve politikalara çocukların aktif katılımlarının sağlanmasının gerekliliğini ve çocuğun, kendine özgü ilgileri, düşünceleri ve görüşleri olan bir birey olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşünü savunur (Skivenes ve Strandbu, 2006). Çocuğun aktif katılımının önündeki en önemli engeller yetişkinlerin çocuklarla ilgili algıları, onların potansiyelleri ile ilgili görüşleri ve çocuklarla olan ilişkilerinde kendi pozisyonlarını korumak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Çocuğun edilgen konumu yetişkinlerin yaşamını kolaylaştırmaktadır.

Wyneş ve ark. (2004) çocuğun aktif katılımına engel olan kültürel normları tanımlamışlardır. Çocukluğun özelleştirilmesi '*privatisation of childhood*': çocuğun görece olarak kamusal alan ile ilişkisinin koparılması, politik alanın dışına itilerek, ailenin özel alanı içinde sınırlı kalmasıdır. Çocuklar bir anlamda yetişkinlerin 'mahsulleridir'. Çocukluğun alanı ailesi ile sınırlandırıldığından

çocuğun başarısı ya da başarısızlığı doğrudan anne babanın sorumluluğuna verilir. Çocukluğu ‘çiraklık’ süreci olarak gören yaklaşımda ‘*childhood as an apprenticeship*’, çocuk, sosyal dünyanın tam bir üyesi olarak kabul edilmez. Çocuk, sosyal ve moral olarak yetersiz kabul edilir. Çocuğu ‘masum’, ‘saf’ olarak değerlendiren bu bakış açısı çocuğu son derece kırılgan olarak değerlendirir. Bu da çocuğun hem politik olarak dışlanmasını hem de yetişkinlerin çocuklar adına söz sahibi olmasını mazur gösteren bir görüştür. Çocukları yetersiz gören bakış açısı, çocuğun haklarının yetişkinlere devredilmesine, bu da çocukların kendilerini geleceğin katılımcı vatandaşları olmaya hazırlayamamalarına neden olmaktadır.

Çocukların Sosyal Olarak Dışlanmaları

Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra çocuğun ‘pedagojinin öznesi olarak keşfinden sonra çocukluğun sosyal tanımı Avrupa’da değişmiştir. Bu değişimle birlikte çocukluk dönemi, ilk yıllardan itibaren ebeveynlerin çocuklarının yaşamına aktif müdahaleleri ile fiziksel ve psikolojik bakımlarının büyük önem kazandığı bir dönem olarak görülmeye başlamıştır (Frønes, 1997). Bu durum okul öncesi dönemde eğitimin işlevinin değişmesine de yol açmıştır. Çocukluğun sosyal tanımının bu şekilde değişmesi 1970lerde gündüz bakım evlerine talebin artması sonucunu doğurmuştur (Chamboredon and Prévot, 1975). Böylece çocuğun doğuştan getirdiği özelliklerinden çok, çocuğun gelişiminde anne babasının rolü öne çıkmış, çocuk ebeveyni tarafından şekillendirilen bir nesne olarak görülmeye başlanmıştır.

Anne baba çocuğunun faaliyetlerinin belirlenmesinde tek sorumlu kişidir. Prout (2000) bu durumun iki önemli sonucuna dikkat çeker. İlki, çocuğun en baştan kamusal alandan dışlanarak kurallara ve kontrole daha çok maruz kalması, ikincisi de, çocukların gruplar halinde yetişkin denetimi ve gözetimi altında bulunduğu, anaokulu gibi, bakım veren kurumların yaygınlaşması olmuştur. Böylece çocukluğun alanı hem daha çok lokalize olmuş hem de daha çok özelleştirilmiştir.

Modern çocukluk, modern eğitim kurumları ve modern aile arasındaki etkileşim içinde yapılanmaktadır (Frønes, 1997). Prout (2000) çocuğa bakış açısında toplumsal bir çelişkiye dikkat çeker. Bu çelişki, bir taraftan çocuğun kendini gerçekleştirme kapasitesi olan bireyler olarak görülmesi diğer taraftan da çocuğun yaşam pratiklerinin daha çok kontrol ve mercek altına alınmasından kaynaklanmaktadır. Sözelimi geçmişte çocuklar çok erken yaştan itibaren yetişkin gözetimi olmaksızın zamanlarını geçirebilirken, arkadaşları ile sokakta oynayabilir ve daha fazla inisiyatif alabilirken, bu durum şimdi tam tersidir. Bu durum özellikle kentteki çocuklar için geçerlidir. Neredeyse bebekliklerinden itibaren zamanlarını kurum bakımı altında geçiren çocuklar, okul çağına geldiklerinde, okul dışındaki zamanlarını daha çok dershanelerde geçirmekte, boş zamanları ise hemen hemen hiç olmamaktadır. Bu gerçek bugünün çocuklarının daha özgür ve daha çok söz hakkına sahip oldukları yaygın inancının sorgulanması gerektiğini düşündürmektedir. Wyness ve ark. (2004) çocukların sürekli olarak bir yetişkin kontrolüne bağımlı bir hale getirilerek, katılımcı olabilecekleri kamusal alandan dışlanmalarının altında politik ve sosyal dinamikler olduğuna dikkat

çeker. Wyness ve ark. gençler ve politik dünya arasındaki ilişkinin sosyal bilimlerde ihmal edilen bir alan olduğunu da belirtirler.

Çocukların Aktif Katılımı

Skivenes ve Strandbu (2206) ‘Çocuğun Bakış Açısı’ kavramının iki boyutundan söz ederler: yapısal ve bireysel. Yapısal yönü çocukların hakları ve toplum içindeki yerleri ve yasal olarak korunmaları ile ilgilenirken, bireysel boyutu çocuğu geleceğin bireyi olarak değil, çocuğu halihazırda bir birey olarak görmektedir ve çocuğun yaşam tecrübeleri ile ilgilidir.

James ve ark. (1998) çocuklar üzerine düşünürken onların, kendileri ve dünya hakkında söyleyecek önemli sözleri olan ve dikkate alınmaları gereken sosyal aktörler mi? yoksa masumiyetin sembolü olan sessiz seyirciler olarak mı? görüldükleri sorusunun önemine dikkat çekerler. Zira bu sorulara verilen yanıtlar çocuğa bakış açısını belirler. Katılımcı yaklaşım çocuğun kapasitesi ile ilgili pozitif görüşü benimser. Çocuğu resmi ya da resmi olmayan ortamlarda kendi yaşamına yön verebilecek bir aktör olarak görüp çocuğun önemini kabul eder. Çocuklar yeni bir çevreye uyum sağlama ve benimseme becerileri bakımından toplumdaki en başarılı grubu oluşturmaktadır (Grew, 2005). Bu anlamda Leonard’un (2005) araştırmasının bulguları çarpıcıdır. Leonard, çalışmasının sonunda çocukların iş bulabilmek için hem anne babalarının iletişim ağlarını kullandıkları hem de kendi iletişim ağlarını oluşturduklarına görmüş ve çocukların çalıştıkları işlerin sosyal kapitali oluşturma ve kullanma becerilerine önemli bir kanıt olduğunu belirtmiştir.

Çocuklar devlet hizmetlerinden en fazla yararlanan grubu oluşturmaktadırlar (Hill ve ark., 2004). Çocukların sosyal aktörler olarak görülmesi ve aktif katılımlarının desteklenmesinin çocuklara verilen hizmetler açısından çok önemli sonuçlar doğurur. Araştırmalar, çocuklara sunulan hizmetlerin etkili olabilmesi için çocukların birer birey olarak görülmesi, hizmeti verenlerin de çocuklarla işbirliği içinde olmalarının önemini vurgular (Ataöv ve Haider, 2006; Skivenes ve Strandbu, 2006; Percy-Smith, 2006; Stevens, 2006; Waller, 2006). Smith (2006) aktif katılımın sadece yasal karar alma sürecine çocuğun dahil edilmesinden daha genel bir anlamı olduğunu, çocuğun kendisi ile ilgili konularda harekete geçme, karar verme süreçlerine de dahil edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Aynı nedenle de Smith diyalog ve karşılıklı öğrenme için fırsat yaratmanın katılım sürecinin çok önemli bir parçası olduğunu, anlamlı değişikliklerin ancak bu sayede gerçekleşebileceğini, bunun için de sosyal normlar, değerler ve davranışları oluşturan sosyal ve kültürel etkileşimin dinamiklerini anlamının önemini belirtir. Bu yaklaşım, bir kere daha çocukluğun sosyal bir yapılanma olduğuna dikkat çekmektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde de vurgulandığı gibi son yıllarda çocuğun katılım haklarının desteklenmesi için önemli gelişmeler olmuştur. Ekonomik ve Sosyal Araştırma Kurumunun “Çocuklar 5-16 Araştırma Programı” sosyal aktörler olarak çocuklar hakkında yeni bilgiler elde etmek amaçlı araştırma

yöntemleri, kuramların geliştirilmesi için disiplinler arası çalışmalar yapmak üzere İngiltere’de kurulmuştur (Prout, 2002). Bu araştırma programı çocuklarla ilgili politikalar ve uygulamaların geliştirilmesinde çocukların sesinin çok önemli olduğu görüşünü savunmaktadır.

Çocuk Çalışmaları

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi çocukların aktif katılımlarının teşvik edilmesi ve cesaretlendirilmesinde, çocukların ‘dışlanmaları’ değil tersine ‘dahil edilmelerinde’ çok önemli bir rol oynamıştır. Her ne kadar Çocuk Hakları Sözleşmesinde (2005:27) çocuklara ‘birlikçiler’ olarak yaklaşılması gerekliliği belirtilse de çocuklar günlük yaşam içinde baskılanmakta, sessizliklerini korumakta ve dikkate alınmamaktadırlar. Çocukların görüşlerinin alınması için seslerinin duyulmasının sağlanması çok önemlidir.

Çocukların aktif katılımlarının desteklenmesi çocuk çalışmaları bakımından da son derece önemlidir. Çocukların araştırmalara aktif olarak katılımları, araştırmaların onların *üzerine* değil onlarla *birlikte* yapılması yani araştırmaların **nesnesi** olarak değil **öznesi** olarak araştırmaya katılmaları gerekir. James (2007) bu görüşe çocuk çalışmalarının sadece çocuğun sesini duyurmaktan ibaret olmadığını, çocuğun bakış açısının da ortaya konulmasını sağladığına vurgu yaparak katkı sağlamıştır. Bu araştırmalar çocuğun sesinin içeriğinin de keşfedilmesini sağlayacaktır.

Çocukların sosyal aktörler olarak bakış açılarının araştırıldığı antropolojik çalışmalarda James birbiri ile bağlantılı olarak karşımıza çıkan üç problemden söz eder. Bunlardan ilki ‘güvenirliliktir’. Çocukların sorunlarını sağlıklı ve doğru bir şekilde duyurabilmeleri için yardıma ihtiyaçları vardır çünkü onların doğrudan doğruya seslerinin duyulması, ilgi alanlarının anlaşılması kolay değildir. Çocuk çalışmalarının karşı karşıya kaldığı ikinci problem ise çocukların, her birinin yaşamları ve deneyimlerinin çeşitliliğini göz ardı edilmesi riskidir. Bu nedenle de çocukların kolektif bir grup olarak görülmemesi, bir birey olarak değerlendirilerek daha fazla duyulabilirlik ve görünürlük verilmesi gerekir. Son olarak üçüncü problem çocukların araştırmalara nasıl katıldıkları ve bu katılımın doğası sorusu olarak ortaya konulmuştur.

Çocuklarla yapılan araştırmalar onların sosyal yaşamla ilgili olarak yetişkinlerden farklı görüşleri olduğunu göstermektedir (Prout, 2002). James (2007) amacın sadece çocukların konuşmasına izin verilmesi olmadığı onların sosyal dünyalarının anlaşılması ve kuramlaştırılmasında çocukların sağlayacağı özgün katkının keşfedilmesi olduğunu belirtir. Çocukların görüş ve söylemlerinin dikkate alınması çocuklara hizmet veren kuruluşlarda da paralel gelişmelere neden olacaktır (Hill ve ark. 2004). Ancak her ne kadar çocuk çalışmalarının onların aktif katılımları ile yürütülmesi pek çok araştırma sonucu ile desteklense de çocukların topluma aktif katılımlarının engellenmesi söz konusudur ve çocuklar ile ilgili yapılan araştırmalar daha çok çocukların üzerine yapılan ve bulgularının da yetişkinler tarafından tercüme edildiği, yorumlandığı araştırmalardır. Çocukların **öznesi** olduğu araştırma desenlerinin oluşturulabilmesi için en uygun araştırma

yöntemlerinin geliştirilmesi ve bu bilincin geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapılmasına gerek vardır.

Yöntem

Bu araştırma sokakta çalışan çocuklara hizmet vermek üzere kurulmuş olan Sultanbeyli Çocuk ve Gençlik Merkezi'nde (ÇOGEM) hizmet alan 15 çocuk ile yapılmıştır. Sultanbeyli ÇOGEM, 2009 yılında İç Göç Entegrasyon Projesi (İGEP) kapsamında aralarında çok sayıda sokakta çalışan çocuğun olduğu dezavantajlı çocukların okul başarılarına, sosyal, duygusal gelişimlerine katkıda bulunmak amacıyla kurulmuştur. Günlerinin büyük bölümünü sokakta çalışarak geçiren çocukların sokaklara ilişkin algılarının, onlara göre sokakta çalışma nedenlerinin, sokakta çalışırken nasıl zaman geçirdiklerinin, çocukların bakış açısıyla anlaşılmasının amaçlandığı bu araştırmanın yöntemi olarak niteliksel yöntem seçilerek çocuklarla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler daha önce derinlemesine görüme becerileri üzerine eğitim almış olan 3 psikoloji bölümü son sınıf öğrencisi tarafından Sultanbeyli ÇOGEM'de görev yapan psikoloğun odasında yapılmıştır. Gönüllülük esasına göre katılımcıların belirlendiği çalışmada çocukların kendilerini rahat ifade edebilmeleri ve güvende hissetmeleri için görüşme öncesinde çocuklarla birebir sohbet edilmiş güven ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Çocuklara isterlerse psikolog odasında ya da kurum içinde onların belirleyecekleri bir yerde görüşmenin yapılabileceği söylenmiştir. Çocukların tamamı psikolog odasını tercih etmişlerdir. Yaşları 11-16 arasında değişen çocukların sadece biri kızdır. Merkeze gelen çocuklar arasında erkekler sayıca kızlardan çok fazladır. Ortalama 30 dakika süren görüşmelerde çocuklara yöneltilen açık uçlu sorularla sokakta çalışma nedenleri, çalışırken karşılaştıkları zorluklar ve genel olarak sokaklar ile ilgili görüşleri, sokakta çalışma deneyimleri sorulmuştur. Görüşmeler kurum kuralları gereği ses kayıt cihazına kayıt edilmemiş sadece görüşmeler sırasında notlar alınmıştır. Daha sonra görüşme notları içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bulguları iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çocukların sokakta çalışma nedenleri, ikinci bölümde çocukların sokakta çalışırken karşılaştıkları zorluklar, tanımladıkları tehlikeler ve risk faktörleri çocukların kendi ifadeleri ile ele alınacaktır.

Çocuğun Bakış Açısı ile Sokakta Çalışma Nedenleri

Çocukların ifadelerinden ekonomik güçlük içinde olan bu çocukların sokakta çalışma nedenlerinin başında aile bütçesine katkı sağlamak gelmektedir.

*“Çalışırken yaptığım işi sevmiyorum ama anneme, evimize katkı olarak yapıyorum
“ (12 yaşında, erkek)*

Yukarıdaki ifadede çocuk, ailesine gelir sağlayan bir yetişkin rolünü üstlenmiştir. Diğer çocukların ifadelerinden çocukların ailelerine yardım etme arzularının sadece

şimdi ile sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Çocukların bazılarının geleceğe dönük olarak da ailelerine yardım planları olduğu görülmektedir. Aşağıdaki örnek çocukların ailelerine karşı hissettikleri sorumluluğun boyutlarını ortaya koyan çarpıcı bir örnektir.

“Büyüyünce polis olacağım. Polis olunca anneme babama yardım etmek istiyorum. Daha çok babama... Ruh ve sinir hastası.. Ona çok yardım etmek istiyorum, çünkü onlar beni büyütüyor onlar yaşlanınca biz onlara bakacağız o yüzden polis olmak istiyorum.” (12 yaşında, erkek)

Çocuğun şimdiden bir an evvel hayata atılabilmek için hızlı bir kariyer planı yaparak, ruh sağlığı sorunları olan babasının bakımını üstlenmek istediği görülmektedir. Sosyal güvenliğin ve devletin ilgili kurumlarının vatandaşlarına hizmet vermekte yetersiz kalması, çocuğun çok erken yaşta kendisinin bakıma ihtiyaç duyduğu bir dönemde ailesinin ihtiyaçlarını fark edip geleceğe dair de sorumluluk duymaktadır. Çocuğun iş gücü olarak görüldüğü geleneksel kültürün benimsendiği ailelerde çocukların eve ekonomik katkı yapmaları, hatta ebeveynleri için gelecek güvencesi olarak görülmeleri çok yaygındır. Çocukların genel olarak bu durumdan şikayetçi olmadıkları, içinde buldukları durumu olumlu bir algıya dönüştürdükleri görülmektedir.

“Tecrübe kazanıyorum. Daha çevrem açık oluyor. Bazen çok kişiyle tanışıyorum, daha iyi girişimci oluyorum .” (13 yaşında, erkek)

Çocukların ifadeleri onların sosyal kapasitelerini ortaya koyan çarpıcı kanıtlardır. Genellikle dikkate alınmaları için büyümeleri gerektiği düşünülen, onları ilgilendiren konularda, onlara yönelik hizmetler ve politikalarda fikirlerine hiç başvurulmayan çocukların aslında sosyal aktörler olduklarının/olabileceklerinin göstergeleridir.

Çocukların anlatımlarından onların sokakta çalışmalarına etki eden başka unsurlar da olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, çocukların sokak yerine “merkez” ifadesi kullanmaları oldukça anlamlıdır.

“Merkez çok güzel bir yer mesela her şey var. Adese var. Ayakkabıcı var. Yüzük satma yerleri var. Lokanta var. Güzel yani. Yanından geçtiğinde müzik çalıyor. Arabalar alttan geçiyor. Her yere araba geçiyor. Böyle güzel, büyük resimler var. Su geliyor delikten. Bir, iki, üç delik var, su birden fışkırıyor süslü süslü. İnsanlar dürüstler, temizler. Üstünü temiz giyiyorlar, küfür müfür yok. Herkes işten eve, evden işe gidiyor. Dışarı çıkmıyorlar, derslerini çalışıyorlar. Yerde bile çöp bulamazsın, temiz yerler.” (13 yaşında, erkek)

Şehrin kenar mahallerinde, gecekondu bölgelerinde yaşayan bu çocukların para kazanmak için gittikleri şehir merkezinde olmaktan bir bakıma keyif aldıkları görülmektedir. Büyük bir hayranlıkla caddeleri betimleyen çocuklar, kendi yaşadıkları çevre ile “merkez” arasındaki farka da sıklıkla vurgu yapmışlardır.

“Oranın insanı güzel farklı, bizim evin oradakiler değil. Davranışlarıyla güzel. Diyelim ki düşünsün hemen koşuyorlar bizim orda olsa bakmazlar. Ara sokaklarda çocuklar hap alıyor, uyuşturucu alıyorlar, bali çekiyorlar. Merkezde hep güzel yerler. Bizim aralar pislik. Sokak araları sıkışık. Sokak aralarında küfür ediyor çocuklar, kavga yapıyorlar. Merkezde kavga olmuyor. Küfür etmiyorlar. Evler çok güzel, büyük binalar var. Burada evler inşaat. Orda evler renkli renkli ..” (12 yaşında, erkek)

Kent merkezlerinde sokakta çalışmanın çocuklar için olumsuz bir şekilde betimledikleri kendi yaşama çevrelerinden uzaklaşmanın da bir yolu olduğu görülmektedir. Çocukların “merkeze” dair olumlu atfları sadece fiziki çevre ile sınırlı değildir. “Merkezin” insanlarına dair de olumlu atfları söz konusudur. Merkeze giderek hem para kazandıkları hem de adeta büyüüne kapıldıkları caddelerde hoş vakit geçirdikleri anlaşılmaktadır.

“Su satmaktan zevk alıyorum. Su satarken gezmiş oluyorsun”. (13 yaşında, erkek)

Günün sonuna gelindiğinde çocukların yorucu çalışma günlerini çocukluğa özgü bir yöntemle eğlenceli bir şekilde bitirdikleri anlaşılmaktadır.

“En sonda biterken kavga çıkınca sularımızı birbirimize atarız, biz eğlenceli kavga ederiz. Serinlemek için.” (12 yaşında, erkek)

“Merkezde” iyi zaman geçirme sokakta çalışma gerçeğinin sadece bir yüzüdür. Çocukların sokakta çalışmaları onları pek çok tehlike ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Çocuğun Bakış Açısı ile Sokaklar ve Tehlikeleri

Bu bölümde sokakların çocuklar için tehlikeleri konusunda çocukların kendi görüşleri yer almaktadır. Sokaklarda olmanın ne gibi tehlikeleri olduğu sorusuna çocukların verdikleri cevaplar son derece düşündürücü olmuştur. Çocukların tamamı sokaklardaki en büyük tehlike olarak zabıta’yı göstermişlerdir.

“Bazen zabıta’lar kovalıyorlar. Emniyet müdürlüğüne götürüyorlar ya ondan korkuyorum”. (11 yaşında, erkek)

Belediyelerin çocukları sokakların tehlikelerinden korumak ve onların sokakta olmalarını engellemek için geliştirdiği yöntemin yetersiz, amacının çok uzağında bir işlevi olduğu çocukların anlatımlarında açık bir şekilde görülmektedir. Çocuklar ayrıca zabıta’ların onların evlerine “ekmek götürmelerine” neden engel olmaya çalıştıklarını ve kendilerine kötü muamele yaptıklarını anlamadıklarını ifade etmişlerdir.

“Alın terimle para kazanıyorum. Bazıları dilencilik yapıyor, yalan söylüyorlar. Ben söyleyemiyorum alın terimle kazanıyorum”. (12 yaşında, erkek)

Çocuklar sokakta karşılaştıkları ikinci en önemli sorun olarak satış yapabilmek için kendi aralarında yaşadıkları yer kavgasını göstermişlerdir.

“Bazen bizden büyükler geliyor, buradan gidin diyorlar. Biz de ne zaman sizin oldu, burası bizim senelerdir burada çalışıyoruz diyoruz. Kavga oluyor”. (13 yaşında, erkek)

“Yerini aldın mı vuruyorlar. Mesela dün birinin sırtında sopa kırdılar”. (14 yaşında, erkek)

Çocukların gerek kendi gerekse sokağı bir çalışma alanı olarak kullanan başkalarına karşı da bir mücadele verdikleri anlaşılmaktadır. Kamuya ait olan sokakların marjinal sektördeki diğerleri tarafından da kullanıldığı, çocukların zaman zaman kendi yaşamlarını tehlikeye atarak satış noktalarını korudukları görülmektedir. Çocukların sokakta zabıtaya ve satış yapabilmek için yerlerini kurumak adın verdikleri mücadeleyi karşı karşıya oldukları tehditler olarak ifade etmişler bu duruma ek olarak ayrıca kaçırılma endişesi taşıdıklarını da anlatmışlardır.

“ Ben hep kaldırımdan yürüyorum. Bir kere geliyordum eve, bir abla dedi ki gel poşetleri taşı dedi. Taşıyamam dedim. Kaçırır diye korktum”. (11 yaşında, erkek)

Günlerinin büyük bölümünü İstanbul’un karmaşası ve yoğun trafiği içinde geçiren, otobanlarda su, selpak gibi şeyler satan çocuklar trafiği de sokaktaki tehlikeler arasında tanımlamışlardır.

“Karşıdan karşıya geçerken fazla tehlikesi var, mesela arabalar su satarken ayağımızı ezebilirler. Çok tehlikesi var”. (12 yaşında, erkek)

Çocukların sokakta kendileri için tehlike oluşturduğunu düşündükleri bir diğer konuda sokakta yaşayan çocuklardır. Yukarıda değinildiği gibi, her ne kadar ‘sokak çocuğu’ ifadesi sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar için ortak kullanılan bir ifade de olsa bu iki grup birbirinden çok farklıdır. Söz gelimi bir çocuğun aşağıda yer verilen ifadesi bu iki grubun birbirinden ne kadar farklı olduğunun çarpıcı bir göstergesidir. Büyük bölümünün akşam olunca eve döndüğü sokakta çalışan çocukların sokakta yaşayan ve madde bağımlısı olan çocuklardan korktukları görülmektedir.

“ Uzak durunca döne döne bir şey yapıyorlar, yaklaşıyorlar, vuruyorlar, bıçak sallıyorlar. İnsan korkuyor”. (12 yaşında, erkek)

Sokakta çalışan çocuklara karşı vatandaşların yaklaşımlarının genellikle onları destekleyici hatta sattıkları şeyi almadan ve bedelinin üzerinde para verdikleri bilinmektedir. Bu yaklaşım sokakları çocuklar için çekici bir hale getirmesi bakımından eleştirilen de bir yaklaşımdır. Çocuklar vatandaşların bazılarının tam

tersi bir tavır içinde olduklarını bunun da kendileri için örseleyici olduğunu anlatmışlardır.

“Sorduğumda istemem diyeceklerine bağırıp çağırıyorlar. Git başımdan falan diyorlar”. (13 yaşında, erkek)

Çocuklar her ne kadar sorumluluk duygusu ve adeta bir görev bilinci ile sokakta çalıştıklarını ifade etseler de sokakta çalışmanın bazılarını utandırdığı da anlaşılmaktadır.

“Arkadaşlarımı gördüğümde utanıyorum. Bence iş yerinde çalışmak daha iyi elinde bir iş sahibi oluyorsun”. (14 yaşında, erkek)

Çocuklar sokakta çalışmanın onlara bir iş anlamında bir beceri kazandırmadığının sadece günü kurtarmalarını sağladığının farkındadırlar. Yukarıdaki çocuğun ifadesi onun güvenli bir ortamda meslek edinme isteğini de anlatmaktadır.

Çocukların kendilerinin de değindiği gibi, onlar sokaklarda pek çok tehlike ile savunmasız bir şekilde karşı karşıyadırlar. Fakat çocukların bu duruma edilgen bir şekilde çaresiz kalmak yerine, kendi çözüm yollarını ürettikleri görülmektedir. Çocukların sokakta kendilerini koruyabilmek için buldukları yöntemlerin başında bir arada dolaşmak gelmektedir.

“Hep birlikte gidiyoruz. Birbirimize öncülük ediyoruz. Sahip çıkıyoruz”. (13 yaşında, erkek)

Araştırmanın katılımcıları arasındaki tek kız çocuğunun sokaktaki tehlikeler karşısında kendisini koruyabilmek için bulduğu yöntem oldukça dikkat çekicidir.

“Ben kendime bir ilaç yaptım. Yanımda taşıyorum. Göz yaşartıcı sprey yaptım kendime. Kötü birisiyle karşılaşırsam gözüme sıkacağım”. (11 yaşında, kız,)

Pazarda ailesinin Urfa'dan getirdiği kırmızı acı biberi satan bu küçük kız ileri de kimya mühendisi olmak istediğini de belirtmiştir. Çocuklar ailelerin içinde olduğu ekonomik güçlük karşısında kendi bçabaları ile aile bütçelerine katkı yapmak gibi önemli bir sorumluluğu almışlardır. Çocuklar her türlü tehlikeye açık oldukları sokaklarda yine kendi başlarındırlar, kendi buldukları yöntemlerle hayatta kalmaya çalışmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Toplumda çocuğa karşı iki çok farklı tutum söz konusudur. Ekonomik olanakları görece iyi olan ailelerin sözde ‘avantajlı’ olan çocukları zorlayıcı ve sınav endeksli eğitim sistemi içinde çocukluklarını yaşayamamaktadırlar. Sürekli yetişkinlerin gözetimi altında özgür yaşam alanlarından yoksun büyümektedirler. Ekonomik güçlük içinde olan ailelerin ‘dezavantajlı’ konumda olan çocukları ise bir yetişkin

gözetiminden tamamen yoksun ve her türlü tehlikeye açık bir şekilde sokaklarda mücadele vermektedirler. Genel olarak söz hakkı olması için ‘büyümesi’ gereken çocuk iş gücü olarak görülebilmekte aile bütçesine katkı yapması beklenmektedir. Çocuğun çalışması konusunda ‘pozitif stigma’ nın (Patrinós and Shafiq, 2008) varlığından söz edilebilir.

Sokakta çalışan çocuklar çocuğun aktif özne olduğunun önemli bir kanıtıdır. Sokakta çalışan çocuklar toplumsal yaşama aktif olarak dahil olmakla kalmayıp, aile bütçelerine katkı yapmakta ve sokakların zorlukları ile kendi kendine başa çıkmaya çalışmaktadırlar. Kentin kıyılarında yaşayan, ekonomik güçlükler içinde marjinal konumda olan bu çocuklar kent yaşamına, yine marjinal konumda katılabilmekte ‘Merkeze’ ancak çalışan çocuk konumunda gelebilmektedirler. Kentin olanaklarının sınırlı ve yetersiz olması zaten marjinal konumda olan çocukların kent yaşamına uyumlarını değil, daha da marjinalleşmeleri sonucunu doğurmaktadır. Sokakta çalışan çocukların Zaman içinde sokakta yaşamaya başladıkları görülmektedir. Çocukların ifadelerinden onları sokakta çalışmaktan alı koymak için geliştirilen kontrol mekanizmalarının sadece yetersiz değil çocuklar için örseleyici olduğu da anlaşılmaktadır. Zabıta, vermesi gereken en önemli mesajı, sokakların çocuklar için tehlikelerle dolu olduğu ve onların yararı için çalışmaları mesajını vermekte yetersiz kalmıştır. Çocukların aktif katılımı ile yapılan bu araştırma sokakta çalışan çocukların gerçeğinin bizzat çocuklardan öğrenilmesini sağlamıştır. Çocuklar ile birlikte yürütülen araştırmalar onların toplumsal ve politik yaşama aktif katılımlarının önünü açarak, onların yüksek yararı için geliştirilen uygulama ve politikaların sadece yetişkin bakış açısı ve çocuğun gerçeğinin uzağında değil gerçekçi olmasını da mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

Ataöv A. and Haider J. (2006) “From participation to empowerment: critical reflections on a participatory action research project with street children in Turkey”. *Children, Youth and Environments*, 16, No. 2, 131–156.

Chamboredon, J.C. and J. Prévot (1975) ”Changes in the social definition of early childhood and the new forms of symbolic violence”, *Theory and Society*, 2, 331-350.

Coleman, J (2000) “Young people in Britain at the beginning of a new century”. *Children and Society*. 14. 230-242.

Frønes, I. (1997) “The transformation of childhood. Children and families in postwar Norway”, *Acta Sociologica*, vol. 40, no 1, pp. 17-30.

Grew, R. (2005) “On seeking global history’s inner child”, *Journal of Social History*. Vol. 38 Issue 4, p. 849-858, 10p; (AN 17404292)

Heywood, C. (2002) “A history of childhood: children and childhood in the west from medieval to modern times”, Polity Pres

Hill, M. Davis, J., Prout, A. and Tisdall, K. (2004) "Moving the participation agenda forward", *Children and Society*, 18, 77-96.

James, A. and A. Prout (eds) (1997) "Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood". London: Falmer Press.

James, A. Jenks, C. and Prout, A. (1998) "Theorizing childhood", Oxford: Polity Press,

James, A. (2007) "Giving voice to children's voices: practices and problems, pitfalls and potentials". *American Anthropologist* 109(2):261-272

Leonard, M. (2005) "Children, childhood and social capital: Exploring the links", *Sociology*, 39, 4, 605-622.

Patrinos, Harry A. and Shafiq, M. Najeeb, (2008) A positive stigma for child labour? World Bank Policy Research Working Paper Series, Vol. , pp 1-14

Percy-Smith, B. (2006) "From consultation to social learning in community participation with young people, Creating 'spaces' for young people's participation in neighbourhood development using dialogue and social learning", *Children Youth and Environments*, 16 (2), 153-179

Prout, A. (2000) "Children's participation: control and self-realisation in British late modernity." *Children and Society* 14: 304-315.

Prout, A. (2002) "Researching children as social actors: an introduction to the children 5-16. programme", *Children & Society* 16 (2): 67-76.

Skivenes, M. & Strandbu A. (2006) "A child perspective and children's participation". *Children, Youth and Environments*. 16 (2), 10-27

Stevens, I. (2006) "Enabling participation in residential child care: Consulting youth about residential care environments in Scotland." *Child, Youth and Environments*, 16(2), 51-74.

Waller, T. (2006) "Don't Come Too Close to My Octopus Tree': Recording and Evaluating Young Children's Perspectives of Outdoor Learning." *Children, Youth and Environments* 16(2): 75-104.

Wyness, M. et al., (2004) "Childhood, politics and ambiguity: Towards an agenda for children's political inclusion", *Sociology* 38: 81-99

